

PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY ZWIĄZKÓW – UJĘCIE CYBERNETYCZNE¹

Wprowadzenie

Punktem wyjścia do rozważań przeprowadzonych w tym artykule jest odpowiedź na pytanie: Jakie oczekiwania osób powinien spełniać ich związek (bez względu na to, czy jest to związek formalny, czy nieformalny)? Chodzi o oczekiwania osoby będącej w związku odnośnie do osobowości partnera.

Osoba będąca w związku oczekuje od drugiej osoby zachowań, które będą dla niego przyjemne, korzystne, satysfakcjonujące itd. Czy jest to możliwe? Odpowiem, że jest możliwe, ale pod pewnymi warunkami, jednym z nich jest odpowiedniość osobowości jednego uczestnika związku względem osobowości drugiego uczestnika. Odpowiedniość ich osobowości zależy od sytuacji, w której się znajdują. Innej osobowości wymagają sytuacje, w których osoby realizują wspólny biznes, innej, gdy jedna osoba powinna opiekować się drugą, a jeszcze innej, kiedy osoby są w związku małżeńskim opartym na miłości.

Z punktu widzenia cybernetyki jako, że jednostka stanowi przypadek szczególny systemu autonomicznego², zespół jej cech osobowości odpowiada zespołowi właściwości sterowniczych tego systemu, na który składają się właściwości sterownicze stałe (tzn. niezależne od oddziaływań otoczenia) oraz właściwości sterownicze zmienne (np. stan pamięci), ulegające zmianie pod wpływem bodźców docierających z otoczenia³.

W artykule skoncentruję się na aspektach psychologicznych, a więc na cechach osobowości osób będących w związku oraz ich zachowaniach, które zależą od tych cech, również od tego, co dzieje się w organizmie każdej z osób, tzn. od zachodzących w nich wewnętrznych

¹ Artykuł ten został oddany do druku w Zeszytach Naukowych Wyższej Szkoły Bankowej w Radomiu, organizatora Konferencji Naukowej nt. „Formalno-prawne i społeczno-etyczne aspekty związków nieformalnych”, która odbyła się w Radomiu 18 maja 2019 r. Moje wystąpienie zatytułowane: *Psychologiczne aspekty związków – ujęcie cybernetyczne*, oparłam na zamieszczonym artykule.

² System autonomiczny jest to system, który ma zdolność sterowania się oraz zdolność przeciwstawiania się utracie zdolności sterowania się, dzięki którym utrzymuje się w równowadze funkcjonalnej i funkcjonuje w interesie własnym.

mechanizmów psychicznych oraz od tego, co dzieje się w otoczeniu, tzn. od odebranych oddziaływań/bodźców, szczególnie oddziaływań będących reakcjami docierającymi od drugiej osoby.

Ponieważ wewnętrzne mechanizmy psychiczne są procesami sterowniczymi, cybernetyka, będąca nauką o sterowaniu, może je badać. Nie może tego czynić psychologia ponieważ, jedynie bodźce zewnętrzne i reakcje są obserwowalne i mierzalne, więc tylko one mogą być przedmiotem analizy przeprowadzanej przez psychologów, którzy nie są uprawnieni do zajmowanie się stanami wewnętrznymi niedostępnymi dla obserwatora. Dlatego psychologiczne koncepcje człowieka stworzone na podstawie obserwacji jednych ludzi nie pozwalają powiedzieć jacy są inni ludzie. Natomiast jest to możliwe w oparciu o cybernetyczną koncepcję człowieka, wynikającą z cybernetycznej teorii systemów autonomicznych, autorstwa Mariana Mazura⁴, zawierające reguły, zgodnie z którymi przebiegają w człowieku wewnętrzne procesy sterownicze.

Z faktu, że osoby są w związku wynika, że są one we wzajemnej relacji, tzn., że występuje między nimi sprzężenie zwrotne, a więc oddziałują na siebie wzajemnie.

W koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości⁵ człowieka wyodrębniłam dwie grupy cech:

I grupa: stałe indywidualne cechy osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych (przetwarzalność, odtwarzalność, talent) – od ich wielkości zależy funkcjonowanie intelektualne człowieka: zdolności kojarzenia, zdolności analizowania, syntetyzowania i przewidywania, trafność podejmowanych decyzji itp.

II grupa: stałe indywidualne cechy osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych (emisyjność, tolerancja, podatność) – od ich

³ Poza właściwościami sterowniczymi stałymi i zmiennymi, człowiek podobnie jak system autonomiczny ma właściwości niesterownicze stałe (jest to m.in. wzrost, kolor oczu, linie papilarne) i właściwości niesterownicze zmienne (np. rumieńce).

⁴ Cybernetyczna teoria systemów autonomicznych została zaprezentowana w: M. Mazur, *Cybernetyczna teoria układów samodzielnych*, PWN, Warszawa 1966; M. Mazur, *Cybernetyka i charakter*, PIW, Warszawa 1976. Teorii tej i jej zastosowaniom M. Mazur poświęcił wiele publikacji, ich wykaz znajduje się na stronie internetowej <http://www.jolantawilsz.pl> w linku „Baza teoretyczna i jej twórca prof. Marian Mazur” na jego drugiej stronie.

⁵ Koncepcję stałych indywidualnych cech osobowości opracowałam na bazie cybernetycznej teorii systemów autonomicznych. Koncepcję tę przedstawiłam m.in. w: J. Wilsz, *Psychologizowana wersja koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości i jej wykorzystanie przy wyborze zawodu*, [w:] *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, nr. III, (red. T. Lewowickiego, J. Wilsz, I. Ziaziunia i N. Nyczkało), Częstochowa-Kijów 2001; J. Wilsz, *Структура, зміст і функції сталих індивідуальних якостей учня у процесі допрофесійного навчання і виховання*, Kijów 1997; J. Wilsz, *Teoria pracy, Implikacje dla pedagogiki pracy*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009; G. Bał, J. Wilsz, *Koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości w kontekście racjonalistyczno-humanistycznej metodologii nauk o człowieku*, „Czasopismo Psychologiczne”, 21, 2, 2015.

wielkości zależą głównie umiejętności interpersonalne człowieka, oraz rodzaje ról najbardziej dla niego odpowiednich.

Wchodząc z kimś w związek należy:

- znać swą osobowość;
- być świadomym wszelkiego rodzaju sytuacji, w których znajdują się osoby będąc w związku;
- określić jaką osobowość powinna mieć odpowiednia dla nas osoba, z którą zamierzamy wejść w określony rodzaj związku;
- wiedzieć, czy i jakim zakresie osoby będące w związku mogą dopasować się do siebie;
- poszukać właściwej dla nas osoby, tzn. takiej, której osobowość w jak największym zakresie jest dobrana do naszej osobowości, a w jak najmniejszym zakresie wystąpi konieczność wzajemnego dopasowania się.

Spełnienie powyższych warunków powinno ustrzec związek od poważniejszych konfliktów.

Celem artykułu jest omówienie wpływu czynników psychologicznych na stan związku, m.in. wpływu wartości stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych oraz w dziedzinie stosunków interpersonalnych osób uczestniczących w związku, konfiguracji występujących między tymi osobami ze względu na wartości ich emisyjności, tendencji pojawiających się w związku w zależności od rodzaju emocji oraz prognoz dotyczących wpływu zmiany dokonujących się w wartościach emisyjności, tolerancji i podatności osób uczestniczących w związku na ich wzajemne stosunki.

Wpływ stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych osób uczestniczących w związku na jego stan

Teoria systemów autonomicznych uzasadnia następującą tezę: podobne wartości stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych osób uczestniczących w związku wpływają pozytywnie na stan ich związku.

Od wartości przetwarzalności, odtwarzalności oraz od talentu człowieka – określających poziom i sprawność myślenia (skuteczność przetwarzania, odtwarzania i tworzenia nowych informacji) oraz działania, zależy przebieg procesów informacyjnych w człowieku.

Konflikt w związku może pojawić się wówczas, gdy:

- wartość przetwarzalności jednej osoby będzie znacznie się różniła o wartości przetwarzalności drugiej osoby;

- wartość odtwarzalności jednej osoby będzie znacznie się różniła o wartości odtwarzalności drugiej osoby;
- jedna osoba będzie posiadała wyraźny talent w jakiejś dziedzinie, a druga nie będzie obdarzona żadnym talentem w tej dziedzinie;
- obydwie osoby będą miały wyraźnym talentem, ale każda będzie miała talent w innej dziedzinie.

Do konfliktu w związku może przyczynić się m.in.:

- ograniczanie osobie o dużej przetwarzalności, przez drugą osobę dopływu ilości informacji adekwatnej do jej przetwarzalności;
- zmuszanie osoby o małej przetwarzalności, przez drugą osobę do przetwarzania zbyt dużej dla niej ilości informacji, nieadekwatnej do jej przetwarzalności;
- zmuszanie osoby nie mającej talentu w jakiejś dziedzinie, przez drugą osobę do zajmowania się zagadnieniami z tej dziedziny;
- uniemożliwianie osobie posiadającej wyraźny talent w jakiejś dziedzinie, przez drugą osobę zajmowanie się tą dziedziną.

Podobne wartości przetwarzalności i odtwarzalności partnerów przyczynią się do tego, że będą doskonale rozumieli przekazywane sobie komunikaty, co pozwoli im poznać pragnienia i oczekiwania drugiej osoby. Podobne zainteresowania, zamiłowania a szczególnie pasje, którym sprzyja określony rodzaj talentu, zacieśnią związek między nimi.

Konfiguracje występujące między uczestnikami relacji ze względu na wartości ich emisyjności

Podstawową stałą indywidualną cechą osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych jest *e m i s y j n o ś ć*. Jest to cecha o charakterze motywującym, która pełni podstawową rolę w jednoczeniu i organizacji ludzkich zachowań, inicjuje, ukierunkowuje i dynamizuje je. Stopień w jakim człowiek realizuje swe dążenia, zależy od jego walorów intelektualnych, które określają wartości posiadanych przez niego stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych.

Od wartości emisyjności w największym stopniu zależą dążenia i pragnienia człowieka oraz rodzaj motywacji działania, a od dwóch pozostałych cech, tzn. od tolerancji i podatności zależy zakres działania. Przy czym:

- przy emisyjności dodatniej pojawia się dążenie do swobodnego wyrażania swoich uczuć oraz do maksymalizacji przyjemnych przeżyć i doznań;

- przy emisyjności zerowej dominuje dążenie do utrzymania istniejącego stanu rzeczy (do zachowania *status quo*), do przestrzegania zasad, utrzymywania ładu i wypełniania obowiązków;
- przy emisyjności ujemnej pojawia się dążenie do organizowania użytecznych działań i do maksymalizacji korzyści⁶.

Przyjmując, że emisyjność każdej osoby mieści się jednym z pięciu przedziałów, określających: dużą emisyjność dodatnią, średnią emisyjność dodatnią, emisyjność zerową, średnią emisyjność ujemną, dużą emisyjność ujemną, można opracować kompletną listę teoretycznych możliwości jakie występują u osób będących w związku:

1. Jedna osoba ma dużą emisyjność dodatnią, druga osoba ma dużą emisyjność dodatnią;
2. Jedna osoba ma dużą emisyjność dodatnią, druga osoba ma średnią emisyjność dodatnią;
3. Jedna osoba ma dużą emisyjność dodatnią, druga osoba ma emisyjność zerową;
4. Jedna osoba ma dużą emisyjność dodatnią, druga osoba ma średnią emisyjność ujemną;
5. Jedna osoba ma dużą emisyjność dodatnią, druga osoba ma dużą emisyjność ujemną;
6. Jedna osoba ma średnią emisyjność dodatnią, druga osoba ma średnią emisyjność dodatnią;
7. Jedna osoba ma średnią emisyjność dodatnią, druga osoba ma emisyjność zerową;
8. Jedna osoba ma średnią emisyjność dodatnią, druga osoba ma średnią emisyjność ujemną;
9. Jedna osoba ma średnią emisyjność dodatnią, druga osoba ma dużą emisyjność ujemną;
10. Jedna osoba ma emisyjność zerową, druga osoba ma dużą emisyjność dodatnią;
11. Jedna osoba ma emisyjność zerową, druga osoba ma emisyjność zerową;
12. Jedna osoba ma emisyjność zerową, druga osoba ma średnią emisyjność ujemną;
13. Jedna osoba ma emisyjność zerową, druga osoba ma dużą emisyjność ujemną;
14. Jedna osoba ma średnią emisyjność ujemną, druga osoba ma średnią emisyjność ujemną;
15. Jedna osoba ma średnią emisyjność ujemną, druga osoba ma dużą emisyjność ujemną;
16. Jedna osoba ma dużą emisyjność ujemną, druga osoba ma dużą emisyjność ujemną.

Spośród szesnastu nie powtarzających się możliwości, dwanaście można przypisać do trzech następujących konfiguracji:

K o n f i g u r a c j a I – występuje wówczas, gdy ludzie mają takie same, j e d n a k o w e, albo bardzo zbliżone wartości emisyjności:

⁶ Bardziej szczegółowo zagadnienie to omówiłam w: J. Wilsz, *Przedsiębiorczość człowieka w kontekście jego stałych indywidualnych cech osobowości*, [w:] Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia, nr VII, red. T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziaziun i N. Nyczkało, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa – Kijów 2005. s. 163-172.

- jedna osoba ma dużą emisyjność dodatnią, druga osoba ma również dużą emisyjność dodatnią (pierwsza możliwość);
- jedna osoba ma średnią emisyjność dodatnią, druga osoba ma również średnią emisyjność dodatnią (szósta możliwość);
- jedna osoba ma emisyjność zerową, druga osoba ma również emisyjność zerową (jedenasta możliwość);
- jedna osoba ma średnią emisyjność ujemną, druga osoba ma również średnią emisyjność ujemną (czternasta możliwość);
- jedna osoba ma dużą emisyjność ujemną, druga osoba ma również dużą emisyjność ujemną (szesnasta możliwość).

K o n f i g u r a c j a II – występuje wówczas, gdy ludzie mają kontrastowe, p r z e c i w n e wartości emisyjności:

- jedna osoba ma dużą emisyjność dodatnią, druga osoba ma dużą emisyjność ujemną (piąta możliwość);
- jedna osoba ma średnią emisyjność dodatnią, druga osoba ma średnią emisyjność ujemną (ósmą możliwość);
- jedna osoba ma emisyjność zerową, druga osoba ma emisyjność zerową (jedenasta możliwość).

K o n f i g u r a c j a III – występuje wówczas, gdy ludzie mają n a s t ę p c z e emisyjności:

- jedna osoba ma dużą emisyjność dodatnią, druga osoba ma średnią emisyjność dodatnią (druga możliwość);
- jedna osoba ma średnią emisyjność dodatnią, druga osoba ma emisyjność zerową (siódma możliwość);
- jedna osoba ma emisyjność zerową, druga osoba ma średnią emisyjność ujemną (dwunasta możliwość);
- jedna osoba ma średnią emisyjność ujemną, druga osoba ma dużą emisyjność ujemną (piętnasta możliwość).

Przypadek, w którym obydwie osoby mają emisyjności zerowe występuje w konfiguracji I oraz w konfiguracji II. Dzieje się tak ponieważ emisyjność zerowa dwóch osób będących w związku jest jednocześnie konfiguracją jednakowych i przeciwnych emisyjności. Dlatego związek tych osób łączy szczególnie silna więź, gdyż dzięki jednakowości solidaryzują się ze sobą, a dzięki przeciwieństwu są do siebie przywiązane.

W konfiguracji pierwszej, w której osoby mają takie same wartości emisyjności albo bardzo zbliżone, osoby dążą do wspólnych celów, gdyż odpowiadają im podobne sytuacje, solidaryzują się, razem wykonują wszystko szybciej i przy mniejszym wysiłku każdej ze stron, gdyż mają do dyspozycji sumę swoich mocy socjologicznych, co zwiększa ich skuteczność. Wspólnie łatwiej im przezwyciężyć trudności niż każdemu, jeśli będzie działał sam. Ich wzajemna sympatia nazywana jest solidarnością, a afekt p r z y j a ż n i ą.

W konfiguracji drugiej, w której osoby mają przeciwne wartości emisyjności, każda z osób będzie dostrzegała w drugiej osobie, to czego ona nie ma w sobie, czego jej brakuje. Osoba będzie dawała partnerowi to, czego on potrzebuje, a sama będzie od niego brała, to co jest jej potrzebne, a on jest w stanie jej to dać. Ich wzajemna sympatia nazywana jest przywiązaniem, a afekt m i ł o ś c i ą. Np. przedsiębiorcę o dużej emisyjności ujemnej może zafascynować artystka o dużej emisyjności dodatniej, „głupiutka” jeśli chodzi o przedsięwzięcia menedżerskie, z którymi on radzi sobie doskonale, ale obdarzona fantazją, wdziękiem, emanująca emocjami, które jemu są obce, gdyż jego życie „uczuciowe” jest ubogie. Ją natomiast fascynuje jego pragmatyzm i skuteczność w działaniach organizacyjnych i biznesowych, których ona nie ma.

W konfiguracji trzeciej, jedna osoba może mieć emisyjność wcześniejszą niż emisyjność drugiej osoby – może wtedy mieć miejsce sytuacja, w której osoba o emisyjności wcześniejszej/nadążającej a d o r u j e osobę o emisyjności późniejszej/wyprzedzającej, można wówczas mówić o p o d d a ŋ c z o ś c i osoby o wcześniejszej emisyjności w stosunku do drugiej osoby. Osoba o wcześniejszej emisyjności może korzystać z doświadczeń osoby o późniejszej emisyjności. W konfiguracji tej, osoba o emisyjności późniejszej/wyprzedzającej może p r o t e g o w a ć osobę o emisyjności wcześniejszej/nadążającej, można wówczas mówić o o p i e k u ŋ c z o ś c i osoby o późniejszej emisyjności w stosunku do drugiej osoby. W przypadku trzeciej konfiguracji sympatia jednej osoby do drugiej jest określana jako poddańczość albo opiekuńczość. Natomiast afekt będzie nazywany a d o r a c j ą albo p r o t e k c j ą.

Tak więc związek dwóch osób, bez względu na płeć i na wiek, może opierać się na: solidarności/przyjaźni, przywiązaniu/miłości, poddańczości/adoracji i opiekuńczości/protekcji.

Różni ludzie wchodzą w związki z rozmaitych powodów, jeśli pragnę wzajemnej miłości ich emisyjności powinny być przeciwne, jeśli pragnę przyjaźni ich emisyjności powinny być jednakowe, jeśli oczekują, by partner otaczał je opieką, to jego emisyjność powinna być następcza/późniejsza. Można też powiedzieć, że jeśli jedna osoba pragnie być adorowana przez

drugą, to powinna odwdziżyć się jej protekcją i analogicznie, jeśli jedna osoba pragnie być protegowana przez drugą osobę, to powinna odwzajemnić się jej adoracją.

Sytuacje konfliktowe w relacjach ludzi o różnych emisyjnościach mogą pojawić się wówczas, gdy:

- w sytuacji wymagającej jednakowych emisyjności znajdują się ludzie o następczych albo przeciwnych emisyjnościach;
- w sytuacji wymagającej następczości emisyjności znajdują się ludzie o jednakowych albo przeciwnych emisyjnościach;
- w sytuacji wymagającej przeciwnych emisyjności znajdują się ludzie o emisyjnościach następczych albo jednakowych.

Jeśli w relacji znajdują się osoby o dużej emisyjności dodatniej, to konflikt między nimi może pojawić się na tle rywalizacji o zachwyty i uwielbienie otoczenia. Natomiast w przypadku, gdy w relacji znajdują się osoby o dużej emisyjności ujemnej, powodem konfliktu między nimi może być rywalizacja o władzę.

Wpływ emocji przeżywanych przez uczestników związku na jego stan

Ludzie chcą być w związku, po to by coś otrzymywać od drugiej osoby, albo coś jej dawać, zazwyczaj czegoś od siebie oczekują. Tym bardziej satysfakcjonujące powinny być kontakty dla każdego z partnerów, im więcej jeden partner będzie dawał drugiemu. Jeśli osoba otrzymuje od drugiej osoby to, co zaspokaja jej potrzeby odczuwa e m o c j e p o z y t y w n e.

Jeśli któryś z partnerów nastawiony będzie wyłącznie na „branie” może to świadczyć o jego skrajnym egoizmie. Jego partner nie otrzymując tego co zaspokaja jego potrzeby odczuwa e m o c j e n e g a t y w n e.

Emocje człowieka podlegają regulacji za pośrednictwem docierających do niego oddziaływań zewnętrznych oraz dokonujących się w nim wewnętrznych mechanizmów samoregulacji.

Przy prawidłowo przebiegającym procesie samoregulacji⁷, w człowieku emocje sprzyjają tym zachowaniom, które mogą spowodować powrót do równowagi funkcjonalnej, a sprzeciwiają się reakcjom, które mogą przyczynić się do jej zakłócenia. Emocje w człowieku poja-

⁷ Procesy samoregulacji zachodzące w systemie autonomicznym, a więc również w człowieku, są to wewnętrzne homeostatyczne mechanizmy regulacyjne, nazywane też mechanizmami obronnymi. Dzięki tym procesom człowiek może istnieć jako integralna całość i zachowywać swą niezależność od środowiska. Jednocześnie mechanizm ten, dzięki procesom przystosowawczym umożliwia utrzymywanie się człowieka w stanie równowagi funkcjonalnej w warunkach bezustannych zmian dokonujących się w otoczeniu.

wiają się wówczas, gdy naruszana zostaje jego równowaga funkcjonalna albo gdy zostaje przywracana. Przy czym, im większe jest naruszenie równowagi funkcjonalnej, albo intensywniejsze powrócenie do niej, tym emocje są silniejsze.

Zakłóceniu równowagi funkcjonalnej, które ma miejsce wówczas, kiedy bodziec oddala stan organizmu człowieka od stanu równowagi funkcjonalnej, towarzyszą przykre dla człowieka emocje zakłócające, czyli negatywne (złość, smutek, gniew, frustracje itp.). Otoczenie „wysyłające” takie oddziaływania nazwałam otoczeniem „niechętnym” człowiekowi.

Gdy bodziec przybliży stan organizmu człowieka do stanu równowagi funkcjonalnej pojawiają się emocje odciążające, czyli pozytywne (radość, ulga, zadowolenie, szczęście itp., do ich wystąpienia przyczynia się między innymi okazywane człowiekowi zaufanie, życzliwość, zrozumienie, wsparcie, pochwały itd.). Otoczenie „wysyłające” takie oddziaływania nazwałam otoczeniem „sprzyjającym” człowiekowi⁸.

Jeśli chodzi o emocje pozytywne, to człowiek będzie skłonny do utrzymywania aktywności, która wywołała te emocje wierząc, że pozostanie pod ich wpływem jak najdłużej, będzie starał się cały czas być w kontakcie z ich źródłem. Emocje pozytywne uruchamiają między innymi twórczą aktywność człowieka, stymulują zachowania innowacyjne, sprawiają człowiekowi przyjemność, wywołują zadowolenie, sprzyjają gotowości działania. Emocje te są wynikiem dochodzenia do stanu równowagi funkcjonalnej, a nie tkwienia w stagnacyjnym stanie tej równowagi, który w praktyce jest zazwyczaj stanem przejściowym. Po osiągnięciu stanu równowagi funkcjonalnej nasilenie pobudzenia emocjonalnego maleje i wówczas sam człowiek może spowodować zakłócenie równowagi funkcjonalnej po to, by powracając do niej odczuwać emocje pozytywne.

Emocje negatywne mogą np. spowodować, że człowiek wzmoże działalność, dzięki której wyeliminuje ich źródło, albo zaprzestanie działalności, która była ich przyczyną.

Emocje odczuwane przez człowieka sterują dokonującymi się w nim procesami wewnętrznymi, które wpływają na zachowania człowieka, a więc za ich pośrednictwem, również na otoczenie. Jeśli elementem tego otoczenia jest inna osoba, z którą dany człowiek jest w związku, to od rodzaju emocji zależy stan ich związku.

⁸ Rodzaje otoczenia, w których może się znaleźć człowiek omówiłam w: J. Wilsz, *Przemiany edukacyjne z punktu widzenia podejścia systemowego i koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka*, [w:] *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, red. T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziazun, N. Nyczkało, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa – Kijów 1999, s. 69-87.

Emocje sterują ludzkimi zachowaniami, funkcja sterownicza jest ich najważniejszą funkcją – wszystkie pozostałe (motywacyjna, selekcyjna, przystosowawcza, zaspokajania potrzeb itd.) są funkcjami zależnymi od funkcji sterowniczej.

Emocje mogą działania wzmacniać/przyspieszać/intensyfikować, wówczas gdy ich efekty wywołują doznania przyjemne/pozytywne, albo mogą działania osłabiać/spowalniać/blokować wówczas, gdy działania te wywołują przeżycia przykre/negatywne.

Tendencje towarzyszące emocjom osób będących w związku

W zależności od rodzaju doświadczanych emocji mogą wystąpić następujące rodzaje tendencji:

- t e n d e n c j e p o z y t y w n e, czyli tendencje do spowodowania a t r a k c j i;
- t e n d e n c j e n e g a t y w n e, czyli tendencje do spowodowania a w e r s j i.

Tendencje pozytywne powstają wówczas, gdy interesy partnerów są zgodne. Tendencje negatywne pojawiają się wówczas, gdy interesy partnerów są sprzeczne.

Według M. Mazura, rozróżniając powodowanie atrakcji własnych („branie”) i cudzych („dawanie”) można wyróżnić następujące tendencje pozytywne⁹:

- a s p i r a c j a, będąca tendencją wyłącznie do własnych atrakcji (tylko branie);
- a m b i c j a, będąca tendencją do własnych atrakcji przeważających nad cudzymi (więcej brania niż dawania);
- t r a n s a k c j a, będąca tendencją do własnych atrakcji równych cudzym (tyle dawania, ile brania);
- s y m p a t i a, będąca tendencją do cudzych atrakcji przeważających nad własnymi (więcej dawania niż brania);
- a f e k t, będący tendencją wyłącznie do cudzych atrakcji (tylko dawanie).

Rozróżniając powodowanie awersji własnych („tracenie”) i cudzych („niszczenie”) można wyróżnić następujące tendencje negatywne¹⁰:

- z a z d r o ś ć, czyli tendencja wyłącznie do własnych awersji (tylko tracenie),
- z a w i ś ć, czyli tendencja do własnych awersji przeważających nad cudzymi (więcej tracenia niż niszczenia),
- o d w e t, czyli tendencja do cudzych awersji równych własnym (tyle niszczenia, ile tracenia),

⁹ Por. M. Mazur, *Cybernetyka i charakter...*, dz. cyt., s. 380-382.

¹⁰ Tamże, s. 382.

- a n t y p a t i a, czyli tendencja do cudzych awersji przeważających nad własnymi (więcej niszczenia niż tracenia),
- n i e n a w i ś ć, czyli tendencja wyłącznie do cudzych awersji (tylko niszczenie).

Analiza tendencji pozytywnych wskazuje, że w związkach mogą wystąpić następujące przypadki:

1. Tendencją partnera jest a f e k t, wówczas partner będzie „tylko dawał”;
2. Tendencją partnera jest s y m p a t i a, wówczas partner będzie „więcej dawał niż brał”;
3. Tendencją partnera jest t r a n s a k c j a, wówczas każdy z partnerów będzie „tyle dawał, co będzie brał”;
4. Tendencją partnera jest a m b i c j a, wówczas partner będzie „więcej brał niż dawał”;
5. Tendencją partnera jest a s p i r a c j a, wówczas partner będzie „tylko brał”.

W odniesieniu do tendencji pozytywnych M. Mazur powiedział, że:

- jeśli nie ma aspiracji, to nie ma ambicji (jeżeli ktoś czegoś nie pragnie, to się o to nie ubiega);
- jeśli są aspiracje, to niekoniecznie są ambicje (jeśli ktoś czegoś pragnie, to niekoniecznie się o to ubiega);
- jeśli są ambicje, to na pewno są aspiracje (jeżeli ktoś się o coś ubiega, to na pewno tego pragnie);
- jeśli nie ma sympatii, to nie ma afektu (jeżeli ktoś nie jest uczynny, to nie jest ofiarny);
- jeśli jest sympatia, to niekoniecznie jest afekt (jeżeli ktoś jest uczynny, to niekoniecznie jest ofiarny);
- jeśli jest afekt, to na pewno jest sympatia (jeżeli ktoś jest ofiarny, to na pewno jest uczynny)¹¹.

W odniesieniu do tendencji negatywnych M. Mazur stwierdził, że:

- jeśli nie ma zazdrości, to nie ma zawiści;
- jeśli jest zazdrość, to niekoniecznie jest zawiść;
- jeśli jest zawiść, to na pewno jest zazdrość itd.¹²

W związku dwóch osób powinny występować wyłącznie tendencje pozytywne, które występują u człowieka uważającego interes własny drugiej osoby za zgodny ze swoim interesem własnym. Pojawienie się tendencji negatywnych i ich intensyfikacja może doprowadzić wy-

¹¹ Tamże, s. 385.

¹² Tamże, s. 385.

łącznie do rozpadu związku, chyba, że nastąpi przekształcenie tendencji negatywnych w tendencje pozytywne.

U ludzi w zależności od wielkości emisyjności występują różne tendencje. I tak:

- u ludzi o emisyjności dodatniej występuje przewaga dawania nad braniem;
- u ludzi o emisyjności zerowej występuje równowaga między dawaniem a braniem;
- u ludzi o emisyjności ujemnej występuje przewaga brania nad dawaniem.

Zgodnie z teorią systemów autonomicznych za pośrednictwem homeostatu – będącego podsystemem systemu autonomicznego, wspólnym dla jego obszaru informacyjnego i energetycznego – procesy informacyjne w tym systemie oddziałują na procesy energetyczne. Dzieje się tak w efekcie sprzężenia zwrotnego homeostatu z korelatorem (głównym podsystemem w obszarze informacyjnym systemu autonomicznego) oraz sprzężenia zwrotnego homeostatu z akumulatorem (głównym podsystemem w obszarze energetycznym systemu autonomicznego). Analiza tych oddziaływań i sprzężeń, pozwala m.in. stwierdzić, że jeśli:

- homeostat popiera w korelatorze rozwiązania przywracające równowagę funkcjonalną systemu autonomicznego pojawia się *a t r a k c j a*, czyli odklócenie informacyjne;
- homeostat popiera w akumulatorze rozwiązania przywracające równowagę funkcjonalną systemu autonomicznego pojawia się *o d c i ą ż e n i e*, czyli odklócenie energetyczne;
- homeostat sprzeciwia się w korelatorze rozwiązaniom zakłócającym równowagę funkcjonalną systemu autonomicznego pojawia się *a w e r s j a*, czyli zakłócenie informacyjne;
- homeostat sprzeciwia się w akumulatorze rozwiązaniom zakłócającym równowagę funkcjonalną systemu autonomicznego pojawia się *p r z e c i ą ż e n i e*, czyli zakłócenie energetyczne¹³.

Zarówno *a t r a k c j a*, jak i *o d c i ą ż e n i e*, będące odklóceniami równowagi funkcjonalnej systemu autonomicznego, zachęcają system do podejmowania decyzji oraz do działania i wywołują w nim emocje pozytywne. Natomiast *a w e r s j a* i *p r z e c i ą ż e n i e*, stanowiące zakłócenie równowagi funkcjonalnej tego systemu, zniechęcają go do podejmowania decyzji oraz do działania i wywołują w nim emocje negatywne.

„Przekładając” powyższe rozważania teoretyczne na język potoczny można m.in. powiedzieć, że:

- człowiek pragnie przeżywać jak najwięcej *a t r a k c j i*, tzn. przyjemnych doznań o charakterze informacyjnym, będących dla niego emocjami pozytywnymi;

¹³ Analizę tę przedstawiłam w: J. Wilsz, *Zdrowie psychiczne w kontekście procesów samoregulacji – ujęcie cybernetyczne*. Artykuł ten znajduje się w druku w Wydawnictwie Wyższej Szkole Bezpieczeństwa w Poznaniu. Jest on zamieszczony na stronie internetowej <http://www.jolantawilsz.pl> w linku „Publikacje do pobrania” nr 48.

- człowiek pragnie przeżywać jak najwięcej o d c i ą ż e ń, tzn. przyjemnych doznań o charakterze energetycznym, dostarczających mu emocji pozytywnych;
- człowiek pragnie unikać a w e r s j i, tzn. nieprzyjemnych doznań o charakterze informacyjnym dostarczających mu emocji negatywnych;
- człowiek pragnie unikać p r z e c i ą ż e ń, tzn. nieprzyjemnych doznań o charakterze energetycznym dostarczających mu emocji negatywnych;
- najsilniejszych a t r a k c j i dostarczają człowiekowi doznania erotyczne, które są zjawiskami informacyjnymi; „aby doznawać przyjemności seksualnych, nie potrzeba pozbawiać ich kogokolwiek innego. Raczej przeciwnie można je jeszcze bardziej zwiększyć przez zapewnienie ich również swoim partnerom”¹⁴; Pociąg erotyczny partnerów jest przejawem odpowiednich uczuć, które mogą pojawić się przy przeciwnych wartościach ich emisyjności. Uczuciem tym jest afekt określany w tej konfiguracji jako miłość;
- najsilniejsze o d c i ą ż e n i a daje człowiekowi osiągnięcie władzy, które jest zjawiskiem energetycznym;
- ludzie będący przy władzy posiadają energię nazywaną mocą socjologiczną, znajdującą się w otoczeniu człowieka i jeśli ma ją jeden człowiek, to nie może jej mieć inny, gdyż obowiązuje prawo zachowania energii albo, jak pisze M. Mazur „jeśli ktoś ma jej więcej, to ktoś inny ma jej o tyleż mniej”¹⁵; „władza, jako moc socjologiczna, ma źródło w otoczeniu, może więc być określoneму człowiekowi uniedostępiona, podczas gdy doznania seksualne, jako emocja, mają źródło w organizmie doznającego, są więc od człowieka nieodłączne”¹⁶. Informacje nie podlegają takiemu prawu, człowiek posiadający informacje może przekazywać je innym osobom, nieograniczonej liczbie osób, nie tracąc żadnej z przekazanych informacji.

Zakończenie – prognozy dla związków

Za niezmiernie ważne zagadnienie dla stosunków interpersonalnych uważam, znajomość zmian dokonujących się w wartościach stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych, które na skutek procesów starzenia ludzkiego organizmu dokonują się w każdym człowieku. Zmiany te mają wpływ na wzajemne relacje osób będących w związku. Chociaż nie można im zapobiec, to dobrze wiedzieć, jaki będzie ich wpływ na przyszłość związku.

¹⁴ M. Mazur, *Cybernetyka i charakter...*, dz. cyt., s. 248.

¹⁵ Tamże, s. 248.

¹⁶ Tamże, s. 248.

Dla wielu osób uświadomienie sobie, że „miłość nie trwa wiecznie”, co udowadnia cybernetyka nie jest przyjemne. Tak jak rozczarowująca jest wynikająca z tego prawda, że nie może być związków opartych na nieustannej miłości, gdyż warunkiem miłości jest przeciwieństwo emisyjności, a ta u każdego z partnerów zmienia się w tym samym kierunku, więc jeśli w pewnym momencie przeciwieństwo emisyjności jest największe z możliwych, to następnie musi się zmniejszać, bo jak pisze M. Mazur „z miłością jest tak samo jak z mijającymi się pociągami. Zbliżają się do siebie, po czym roz mijają”¹⁷.

U ludzi mogą występować opóźnione¹⁸ albo przyspieszone¹⁹ zmiany emisyjności, w stosunku do średniego tempa zmian, które występuje u większości osób. Warto ten fakt uwzględnić przy prognozowaniu losów związku, w którym np. jedna osoba ma opóźniony przebieg zmian emisyjności, a druga przyspieszony.

Warto też znać odpowiedzi na następujące pytania:

- Jak długo będzie trwała odpowiedniość osób będących w związku?
- Co dla wzajemnych stosunków będzie wynikało ze zmiany wartości emisyjności, tolerancji i podatności uczestników związku? Czy zmiany wartości tych cech będą polepszały, czy pogarszały wzajemne stosunki? Jaki wpływ na stan związku ma tempo tych zmian?
- Jakie są dopuszczalne nieodpowiedniości emisyjności partnerów w początkowej fazie związku?
- Czy w kolejnych fazach nieodpowiedniości będą się zmniejszały, czy zwiększały?
- Czy związek oparty na miłości może trwać „wiecznie”?

Przyszłość i losy każdego związku są inne, głównie dlatego, że każdy uczestnik związku jest niepowtarzalną jednostką. Dla przykładu przytoczę trzy przypadki:

- związek dwóch osób o średniej emisyjności dodatniej ze względu na nieuchronne zmiany emisyjności, stanie się w przyszłości związkiem dwóch osób o emisyjności zerowej. Wówczas osoby te mogą łączyć bardzo silne więzy (ze względu na jednakość emisyjności – solidarność/przyjaźń, a jednocześnie ze względu na przeciwień-

¹⁷ Zacytowane słowa wypowiedział M. Mazur w wywiadzie przeprowadzonym przez Iwonę Rajewską, zatytułowanym *Cybernetyka a charakter*.

¹⁸ Opóźniony przebieg zmian emisyjności występuje wówczas, gdy człowiek w bardzo wolnym tempie przechodzi do kolejnej, następczej fazy emisyjności, tzn. mając, jako dziecko dużą emisyjność dodatnią, ma ją również w wieku dojrzałym, oczywiście o mniejszym natężeniu, a na starość jego emisyjność jest średnia dodatnia.

¹⁹ Przyspieszony przebieg zmian emisyjności występuje wówczas, gdy człowiek w bardzo szybkim tempie przechodzi do kolejnej, następczej fazy emisyjności, jako dziecko ma dużą emisyjność dodatnią, w wieku młodzieńczym ma już emisyjność zerową, a w wieku dojrzałym emisyjność ujemną.

stwo emisyjności – przywiązanie/miłość). Dlatego ich niedobraną związek, jest związkiem rokującym;

- związek dwóch osób, z których jedna ma dużą dodatnią emisyjność, a druga emisyjność zerową jest bardzo niedobraną, ale rokujący, ponieważ po jakimś czasie osoba o dużej dodatniej emisyjności znajdzie się w fazie średniej dodatniej emisyjności, a osoba o emisyjności zerowej przejdzie do fazy średniej emisyjności ujemnej. Wówczas ich związek – oparty na przeciwieństwie emisyjności, stanie się związkiem dobranym, sprzyjającym pojawieniu się u jego uczestników uczucia miłości;
- związek dwóch osób o średniej ujemnej emisyjności z czasem powinien stać się związkiem dwóch osób o dużej ujemnej emisyjności, wtedy będą parą najbardziej niedobraną z wszystkich możliwych, z perspektywą ciągle zwiększającego się niedoboru. Dlatego związek dwóch osób o średniej ujemnej emisyjności jest związkiem nierokującym. Dla dobra wszystkich związek ten należy jak najszybciej formalnie zakończyć, chociaż pod względem uczuciowym, już dawno nie istnieje.

Czy ludzie w związkach powinni zawierać kompromisy? Oczywiście, że tak. Nie należy jednak zapominać, że kompromisy polegają na ustępstwach jednej osoby pod wpływem naciśku/przymusu drugiej osoby, na dostosowaniu się, co jest możliwe wyłącznie w granicach podatności osoby, jeśli jednak osoba ma bardzo małą podatność nie ustąpi w żadnych kwestiach. Kompromisy mają sens wówczas, gdy związek jest rokujący i z czasem osoby staną się parą dobraną.

Zachęcać ludzi do kompromisów, czyli do dostosowywania się nie ma żadnego sensu, gdy ich emisyjności – dziś niedobrane, z czasem staną się jeszcze bardziej niedobrane, co występuje w związkach nierokujących. Dostosowywanie się w sytuacji wzrastającego niedoboru emisyjności, nie scementuje związku, nie powstrzyma jego rozpadu, może jedynie zwiększyć wzajemną niechęć, a nawet doprowadzić do nienawiści.

Podejście do kwestii etycznych, systemu wyznawanych wartości zależy od osobowości człowieka. Analizując tę sprawę z punktu widzenia wartości emisyjności człowieka, można m.in. powiedzieć, że ludzie o emisyjności zerowej potępiają związki nieformalne, ludzie o dużej tolerancji częściej tolerują takie związki.

Inny jest system wartości osób o różnych wartościach emisyjności, np. stosunek do prawdomówności²⁰.

²⁰ Zagadnienie prawdomówności szerzej omówiłam w potach zamieszczonym na stronie internetowej fanpage: Dr hab. Jolanta Wilsz. Pierwszy post na ten temat, zatytułowany: *Czym jest prawdomówność dla ludzi o różnych emisyjnościach?* zamieściłam w dniu 2 września 2016 roku (post ten znajduje się również na stronie interneto-

Dla ludzi o emisyjności zerowej prawdomówność, bez względu na jej konsekwencje, to cnota, odebrany przez nich komunikat oznacza dokładnie to samo, co chciał powiedzieć nadawca komunikatu; wypowiedzi tych osób są konkretne, zwarte, zgodne z obiektywnymi faktami, udowadniają ich słuszość przytaczając prawdziwe argumenty. Osoby o emisyjności zerowej są prostolinijne, poszukują prawdy, nie kłamią, zjednują innych ludzi prawdomównością.

Dla ludzi o dużej emisyjności dodatniej prawdomówność, to pojęcie, którego znaczenia nie rozumieją, gdyż według nich wszystko co mówią jest prawdą, a mówią wszystko to, co czują, co przeżywają i co wiedzą. Zmyślają, fantazjują i koloryzują. Cechuje ich wielomówność, wręcz gadatliwość. Zarzutu, że to co mówią mija się z faktami, nie rozumieją, gdyż informacje na temat zaistniałych faktów i zdarzeń wzbogacają własnymi przeżyciami, odczuciami i emocjami. Nie znają pojęcia kłamstwa, jeśli przyjąć, że jest ono świadomym dezinformowaniem. Ludzie o dużej emisyjności dodatniej świadomie nie zniekształcają faktów, nie zatają nawet ich części, więc obiektywnie oceniając ich wypowiedzi należy stwierdzić, że ludzie ci nie kłamią. Mówią wszystko, co im „ślina na język przyniesie”, nie zastanawiając się nad negatywnymi dla nich skutkami swych wypowiedzi. Jednak ludzie o innych emisyjnościach, często zarzucają ludziom o dużej emisyjności kłamstwa.

Dla ludzi o dużej emisyjności ujemnej prawdomówność to nie tylko wada, to głuport a szczególnie wtedy, gdy dotyczy istotnych informacji, dzięki którym można zwiększyć moc socjologiczną, zatają więc wartościowe informacje, traktują je jako towar, który należy dobrze sprzedać. Wypowiedzi tych ludzi są lakoniczne, ogólnikowe, wieloznaczne, zawierają wiele podtekstów i niedomówień, nawet wyraz ich twarzy nie zdradza, co myślą na dany temat. Ważne informacje utrzymują w tajemnicy. Najczęściej milczą. W odbieranych komunikatach upatrują podstęp, podchodzą do nich nieufnie, z dużą ostrożnością i podejrzliwością. Już sama myśl, że powiedzą coś, co może obrócić się przeciwko nim, przeraża ich.

Ludzie o różnych wartościach emisyjności mają odmienny stosunek do zdrady. Osoby o emisyjności zerowej nie tolerują zdrady, gdyż jest łamaniem powszechnie obowiązujących zasad.

wej: <http://www.jolantawilsh.pl> w linku „Treści zamieszczone na fanpage: Dr hab. Jolanta Wilsh” – pozycja 130). Drugi post zatytułowany: *Czy człowiek ma potrzebę mówienia prawdy?* zamieściłam w dniu 28 października 2016 roku (post ten znajduje się również na mojej stronie internetowej we wspomnianym linku – pozycja 135). Zamieszczone niżej uwagi dotyczące prawdomówności ludzi o różnych emisyjnościach znajdują się w tych dwóch postach.

Jeśli związek tworzą osoby, z których jedna ma dużą emisyjność dodatnią, a druga dużą emisyjność ujemną, żadne zasady nie „krępują” ich związku. W takim związku np. osoba o dużej emisyjności dodatniej nie uważa bliskich kontaktów z innymi partnerami za nieetyczne. Jak reaguje partner o dużej emisyjności ujemnej na zdradę partnerki z osobą o tej samej, co ona wartości emisyjności? Można oczekiwać, że zignoruje partnera/partnerów o dużej emisyjności dodatniej, gdyż wyczuwa, że nie zagrażają jego związkowi, jako osoby o nieodpowiedniej dla jego partnerki osobowości. Jeśli jednak adoratorem okaże się człowiek o dużej emisyjności ujemnej, pozbędzie się go bez skrupułów, gdyż jedynie osoba o takiej emisyjności może wejść w trwałe związki z osobą o dużej emisyjności dodatniej i spowodować rozpad ich związku.

Im większa jest nieodpowiedniość osób będących w związku, tym częściej mogą pojawić się konflikty, a ich nasilenie może być większe.

Im większą wartość tolerancji²¹ mają osoby będące w związku, tym łagodniejszy powinien być przebieg konfliktów między nimi.

Im wyższy jest poziom osobowości partnerów²², tym spokojniej powinny przebiegać konflikty między nimi.

Bibliografia

Mazur M., *Cybernetyczna teoria układów samodzielnych*, PWN, Warszawa 1966.

Mazur M., *Cybernetyka i charakter*, PIW, Warszawa 1976.

Wilsz J., *Psychologizowana wersja koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości i jej wykorzystanie przy wyborze zawodu*, [w:] *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, nr. III, (red. T. Lewowickiego, J. Wilsz, I. Ziaziunia i N. Nyczkało), Częstochowa-Kijów 2001, s. 405-415.

Wilsz J., *Структура, зміст і функції сталих індивідуальних якостей учня у процесі професійного навчання і виховання*, Kijów 1997.

Wilsz J., *Teoria pracy, Implikacje dla pedagogiki pracy*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.

²¹ Wartość tolerancji, podobnie jak wartość emisyjności zmienia się z wpływem życia na skutek zmniejszania się jakości tworzywa ludzkiego organizmu. Jej wartość bezustannie rośnie, dzięki temu wpływa pozytywnie na relacje zachodzące między ludźmi.

²² Podnoszenie poziomu osobowości człowieka odbywa się z zakresie jego cech zmiennych, ale jest zdeterminowany wartościami jego stałych indywidualnych cech osobowości. Im większe wartości stałych indywidual-

Bał G., Wilsz J., *Koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości w kontekście racjonalistyczno-humanistycznej metodologii nauk o człowieku*, „Czasopismo Psychologiczne”, 21, 2, 2015. s. 151-162.

Wilsz J., *Przedsiębiorczość człowieka w kontekście jego stałych indywidualnych cech osobowości*, [w:] *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, nr VII, red. T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziaziun i N. Nyczkało, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa – Kijów 2005. s. 163-172.

Wilsz J., *Przemiany edukacyjne z punktu widzenia podejścia systemowego i koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka*, [w:] *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, red. T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziaziun, N. Nyczkało, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa – Kijów 1999, s. 69-87.

Wilsz J., *Zdrowie psychiczne w kontekście procesów samoregulacji – ujęcie cybernetyczne*. Artykuł ten znajduje się w druku w Wydawnictwie Wyższej Szkole Bezpieczeństwa w Poznaniu. Jest on zamieszczony na stronie internetowej <http://www.jolantawilsz.pl> w linku „Publikacje do pobrania” nr 48.

Źródła internetowe:

<http://www.jolantawilsz.pl>

fanpage: Dr hab. Jolanta Wilsz

nych cech osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych ma człowiek, tym wyższy poziom osobowości może osiągnąć.